

УДК 373.5-056.26

Н. К. Вічалковська

АКТИВІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ДОПИТЛИВОСТІ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Стаття присвячена дослідженню проблеми активізації розвитку допитливості учнів-підлітків. Визначено психологічну структуру їх допитливості, розкрито рівні її розвитку за показниками інтенсивності та варіативності. Виділено й описано психологічні умови та засоби активізації розвитку допитливості школярів.

Ключові слова: допитливість, формування, активізація, компоненти допитливості, пізнавальна потреба, психологічна структура, метафора.

Вичалковская Н. К. Активизация развития любознательности учащихся подросткового возраста. Стаття посвящена исследованию проблемы активизации развития любознательности подростков-учащихся. Определена психологическая структура их любознательности, раскрыты уровни ее развития по показателям интенсивности и вариативности. Выделены и описаны психологические условия и средства активизации развития любознательности школьников.

Ключевые слова: любознательность, формирование, активизация, компоненты любознательности, психологическая структура, метафора.

Vichalkovska N. K. Revitalization of Adolescent Curiosity of Students. The article is dedicated to the problem of the curiosity forming of adolescent-students. The psychological structure of adolescents' curiosity is defined, levels of its development are clarified on the basis of intensity and variety indices. Psychologic-pedagogical conditions and means of the activization students' curiosity development are described.

Key words: curiosity, formation, activization, the components of curiosity, the psychological structure, metaphor.

Постановка наукової проблеми та її значення. У підлітковому віці відбуваються важливі зміни в становленні особистості, зумовлені не тільки фізіологічним розвитком, а й процесом соціалізації, підготовкою до самостійного життя, вибору професії тощо. У цей віковий період, який припадає на роки навчання в середніх класах загальноосвітньої школи, підліток перебуває під впливом багатьох факторів дійсності, так чи інакше реагуючи на них. Внутрішні та зовнішні чинники сприяють формуванню різноманітних інтересів. Серед них істотне місце займає допитливість, яка тісно пов'язана з навчальною діяльністю школярів. Допитливість підвищує здатність людини до

сприйняття й обробки інформації зовнішнього світу, стимулюючи тим самим школяра до дослідницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Науковий інтерес до зазначеної проблематики пов'язаний із дослідженнями активності особистості, її життєвої позиції, сенсу існування, життєтворчості (К. О. Абульханова-Славська, Г. О. Балл, С. Д. Максименко, І. С. Кон, Т. М. Титаренко й ін.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує відмінність у поглядах на сутність допитливості як психологічного феномену. Допитливість трактують і як пізнавальну потребу (С. Л. Рубінштейн, С. А. Соловейчик та ін.), і як пізнавальний інтерес (М. В. Беляєв, В. М. Гвоздирьова, І. Д. Зверев, Л. М. Проколієнко й ін.), і як пізнавальну мотивацію (Д. В. Берлайн). Розглядають допитливість також як інтелектуальне почуття (А. І. Аржанова, Н. Д. Богоявленська, В. В. Давидов, В. Л. Поплужний, О. П. Сауліна й ін.); як рису характеру (Б. Г. Ананьєв, В. І. Абраменко, А. В. Петровський, Н. А. Погорєлова, В. О. Сухомлинський), як властивість особистості; як мотив діяльності (Н. І. Рейнвальд, Г. І. Щукіна).

В. А. Крутецький трактує допитливість як активне пізнавальне ставлення людини до дійсності. Учений уважає, що, на відміну від інтересів, допитливість має більш загальний характер і не завжди пов'язана з певним предметом або видом діяльності.

Аналіз основних положень названих підходів показав, що поняття *допитливість* не отримало однозначного й загальноприйнятого трактування. Спроба пов'язати, а часом підмінити визначення допитливості емоційно забарвленим ставленням до навколишнього (інтерес) або пізнавальними потребами, або рисами характеру особистості, мотивами, інтелектуальними почуттями не дає змоги повністю визначити своєрідний психологічний зміст поняття *допитливість*.

Недостатня диференційованість поняття *допитливість* обмежує науковий аналіз цієї категорії. Така ситуація пов'язана передусім із тим, що існує лише незначна кількість спеціальних експериментальних досліджень, присвячених цій проблемі (О. І. Крупнов, С. І. Кудінов, Н. Т. Лобова, О. М. Матюшкін), у яких з'ясовано природу феномену *допитливість*, визначено об'єктивні й суб'єктивні детермінанти її виявлення та функціонування.

Згідно з поглядами М. І. Алексєєвої, Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, Г. І. Щукіної, допитливість трактується як поведінка та мотив

навчально-пізнавальної діяльності учня, котра виступає чинником навчально-пізнавального процесу й потребує постійної активізації. Безсумнівно, актуальною є психолого-педагогічна проблема активізації пізнавальної діяльності школярів-підлітків [2; 3; 5].

У проаналізованому широкому спектрі теорій – від Арістотеля до Руссо, Гегеля й Є. Кассіра, Х. Ортеги-і-Гасета, у працях зарубіжних учених М. Еріксона, Е. Фрома, А. Міллера, К. Роджерса визначено роль феномену метафори в процесі пізнання, де вона є лінгвістичною моделлю, засобом розвитку цінної риси особистості – допитливості, розкрито вплив уяви, відчуттів, почуттів, які відображаються на семантичному аспекті метафори та сприяють її інформативній значущості [4; 5].

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Теоретичний аналіз допитливості та метафори як засобу її розвитку дав змогу визначити такі концептуальні положення:

- допитливість – комплексна якість особистості, котра включає динамічний, мотиваційний, когнітивний, емоційний, продуктивний і регулятивний компоненти, які забезпечують готовність особистості до пошуку й засвоєння нової інформації;
- розвиток допитливості пов'язаний із потребою одержувати й оцінювати нову інформацію про світ;
- передумовою розвитку допитливості є наявність особистісного смислу, іноді недостатньо усвідомленого, який підліток вбачає в інформації, що отримує;
- допитливість, виявляючись у прагненні до самостійного пізнання, до засвоєння та перетворення інформації, є важливою психологічною умовою успішної діяльності; допитливість школярів розвивається за допомогою функціонування в процесі навчальної діяльності таких стимулів, як новизна інформації (поновлення набутих знань, повідомлення нової думки, емоційно-образне висвітлення матеріалу); практична потреба в знаннях; проблемність; самостійна діяльність; творчість (побудова гіпотез, використання уяви, індивідуальний дослідницький пошук, евристичний пошук).

Беручи до уваги результати аналізу, який здійснили О. І. Крупнов [6], С. І. Кудінов [8], Н. Т. Лобова, ми виділяємо у структурі до-

питливості такі компоненти: динамічний, мотиваційний, когнітивний, емоційний, регулятивний, продуктивний. Кожному із них притаманні дві змінні, які доповнюють характеристику допитливості як властивості особистості.

На основі цього розроблена структурно-функціональна модель допитливості особистості, яка представлена на рис. 1.

Поняття допитливості ми трактуємо як системну якість особистості, котра включає різноманітні зв'язки й відношення між динамічним, мотиваційним, когнітивним, емоційним, регулятивним і продуктивними компонентами, котрі забезпечують рівень готовності суб'єкта до засвоєння нової інформації.

На основі аналізу й узагальнення практичного, психолого-педагогічного досвіду, ми визначаємо допитливість як феномен, котрий потребує комплексного дослідження основних структурних складових частин, а також відповідних методів діагностики.

Експериментальне дослідження проводилося задля виявлення змісту, проявів та рівнів розвитку допитливості підлітків загальноосвітніх шкіл, а також позитивних зрушень у розвитку структурних компонентів допитливості, зумовлених впливом застосованих у дослідженні засобів їх активізації. Відповідно до цієї мети, ми поставили перед собою такі завдання: виявити рівень допитливості школярів на початку експерименту; у процесі формувального експерименту застосувати розроблену нами програму активізації розвитку допитливості школярів у процесі навчальної діяльності та зробити порівняльний аналіз.

Допитливість учнів у процесі розв'язування завдань визначалася показниками інтенсивності та варіативності; характером пізнавальної активності, поведінки й емоційних реакцій (бралися до уваги обговорення проблемних ситуацій, запитання до вчителя, доповнення відповідей однокласників, реакція на дзвінок з уроку, опрацювання додаткової літератури, відвідування конференцій, факультативів тощо).

За допомогою констатувального зрізу простежено допитливість учнів, яка була результатом звичайного шкільного навчання та поза-шкільних впливів. Результати зрізу дозволили виявити дві групи учнів, які розрізнялися за рівнем розвитку допитливості.

До першої групи належали учні, які мали вищий рівень такого розвитку. Цей рівень характеризується високою пізнавальною активністю; бажанням розібратися в складних питаннях; ергічністю (інтенсивним перебігом процесу самостійної роботи в процесі учіння); стеничністю (почуттям радості під час подолання перепон); осмисленістю (виділенням суттєвих ознак під час вивчення програмового матеріалу). Ця група становила 35 % від загальної кількості учнів.

До другої групи, кількісно значно більшої (65 %), належали учні з низьким рівнем розвитку допитливості. У них пізнавальна активність вимагає спонукань із боку вчителя; ступінь самостійності в роботі істотно залежить від особливостей ситуацій; відзначається астенічність (невпевненість) під час виконання завдань; аергічність (нестійкість у виявах допитливості); низька здатність виявляти й розуміти метафору.

Як показали результати експерименту, наявність усіх складників допитливості певною мірою притаманна тільки першій групі. Що ж до другої групи, то її представники в процесі навчальної діяльності користувалися лише однією або двома змінними допитливості. За показником інтенсивності простежувалася значна вираженість аергічності – 23 % від загальної кількості учнів; астенічності – 31,9 %, пасивності – 18,9 %. Аналогічні показники відзначались і за варіативністю: аергічність – 5,3 %; астенічність – 6,3 %; пасивність – 3,5 %.

Реалізація розробленої нами програми “Активізація розвитку допитливості школярів (як системної якості особистості) у процесі навчальної діяльності” дала змогу простежити вплив метафоричного засобу на активізацію розвитку структурних компонентів допитливості, глибше та яскравіше визначити місце допитливості в структурі навчальної діяльності та розвитку особистості загалом.

Аналіз експериментальних даних (табл. 1, 2) засвідчує суттєві позитивні зрушення у розвитку допитливості в експериментальній групі.

Математико-статистична обробка експериментальних даних засвідчує, що існує тісний кореляційний зв'язок між змінними компонентів допитливості: чим вищі показники таких змінних, як ергічність, осмисленість, стеничність, активність, суб'єктивно-особистісна продуктивність (табл. 1, 2), тим стійкішого характеру набуває допитливість учнів у процесі навчальної діяльності.

Результати кореляційного аналізу між різними компонентами допитливості з усієї вибірки (100 осіб) дали змогу виявити онтогенетичні особливості допитливості школярів середнього шкільного віку, тобто встановити психологічну структуру цієї властивості, характерну для вказаного вікового періоду до й після формувального експерименту (рис. 2, 3).

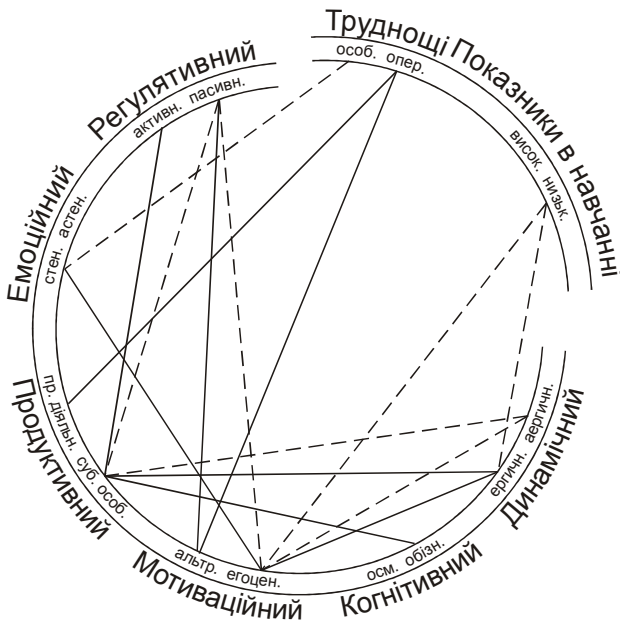

Рис. 2. Психологічна структура допитливості школярів до формувального експерименту

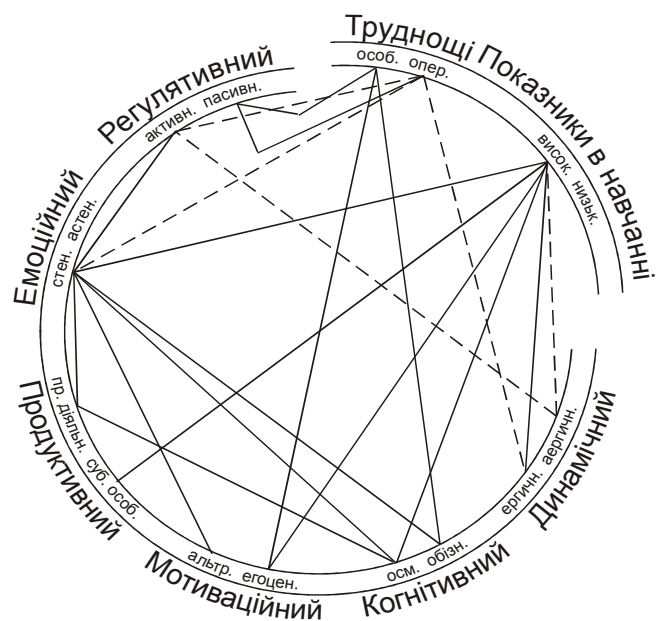

Рис. 3. Психологічна структура допитливості школярів після формувального експерименту

Примітка: ——— позитивні зв'язки значущості не нижчі $P < 0,01$;
 - - - - - негативні зв'язки значущості не нижчі $P < 0,05$

На рис. 2 і 3 зображено зв'язки між змінними компонентів допитливості до й після формувального експерименту. Виявлено суттєві відмінності. Зокрема, після формувального експерименту, на відміну від того, що відзначалося до нього, стеничність емоцій позитивно корелює з альтруїзмом, осмисленістю, предметно-діяльнісною продуктивністю, активною регуляцією, негативно – з операційними труднощами. Це свідчить про те, що позитивні емоції безпосередньо співвідносяться з рівнем пізнавальної активності в навчальній діяльності.

Узагальнюючи результати експериментального дослідження, ми зробили такий висновок: застосована нами технологія активізації розвитку допитливості, в основі якої лежить система стимулів новизни інформації та породжений ними позитивний емоційний тон, є високо-ефективним засобом підвищення рівня допитливості школярів.

Отримані результати нашого дослідження дають підставу зробити такі **висновки**:

1) допитливість слід трактувати як активне пізнавальне ставлення людини до дійсності, як системне утворення, котре включає в себе динамічний, мотиваційний, когнітивний, регулятивний, продуктивний компоненти, що забезпечують готовність особистості до пошуку й засвоєння нової інформації;

2) розроблена та впроваджена система цілеспрямованої активізації розвитку допитливості школярів дала змогу суттєво підвищити її рівень; найбільший вплив на розвиток допитливості мали засоби, які ґрунтуються на новизні інформації й емоційному стимулюванні;

3) обґрунтовано психолого-педагогічні умови, які сприяють розвитку допитливості. До них належать: емоційна привабливість об'єкта пізнання; зв'язок нових інтересів із наявними; проблемний підхід під час здійснення навчальної діяльності; створення ситуацій вільної імпровізації шляхом застосування різного роду метафор; активізація пошукових дій школярів; значення знань та їх необхідність для досягнення конкретної мети; особистісний смисл та привабливість діяльності;

4) важливі фактори розвитку й реалізації допитливості школярів під час розв'язання навчально-пізнавальних завдань: творча активність, що забезпечує навчальну діяльність; своєрідність підходів до виконання предметних дій; знаходження нових способів та різних варіантів вирішення проблеми;

5) дієвий і доступний засіб розвитку допитливості школярів – метафора. Використання художньо-метафоричних засобів під час вивчення учнями предметів не тільки гуманітарного циклу, а й природничо-математичного, дало змогу урізноманітнити методику роботи вчителя й активізувати творчий потенціал учнів, формувати їх допитливість;

6) допитливість відзначається не в тій діяльності, кожна ланка якої повністю регламентована заздалегідь цими правилами, а в тій, попередня регламентація якої містить деяку невизначеність у діяльності та новизну інформації;

7) особистісні властивості суб'єкта, такі як рівень інтелектуальної активності, оригінальності, відхід від шаблону, значною мірою обумовлюють індивідуальний стиль прояву допитливості й, відповідно, успішність розв'язання завдань;

8) отримані експериментальні дані дають підставу стверджувати про можливість активізації та розвитку допитливості в умовах навчальної діяльності; для ефективного управління процесом розвитку допитливості вплив педагога має спрямовуватися і на розвиток вікових детермінант становлення допитливості, і на забезпечення таких психолого-педагогічних умов, які б стимулювали вільний вияв допитливості в навчальній діяльності.

Література

1. Абрамова Т. С. Возрастная психология / Т. С. Абрамова. – М. : Академия пресс, 1997. – 693 с.
2. Алексеев К. И. Метафора как объект исследования в философии и психологии / К. И. Алексеев // Вопр. психологии. – 1995. – № 3. – С. 73–85.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1998. – 479 с.
4. Гоббс Т. Левиафан / Т. Гоббс // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 10–11.
5. Денисюк А. С. Психологічні особливості взаємодії уяви і розуміння / А. С. Денисюк // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – 1998. – № 9. – С. 36–39.
6. Крупнов А. И. Психофизиологический анализ индивидуальных различий активности личности / А. И. Крупнов. – Свердловск : СГПИ, 1983. – 72 с.
7. Крупнов А. И. Психологические проблемы целостности анализа личности и ее базовых свойств / А. И. Крупнов // Психолого-педагогические проблемы формирования личности в учебной деятельности. – М. : УДН, 1988. – С. 28–39.
8. Кудинов С. И. Полоролевые аспекты любознательности подростков / С. И. Кудинов // Психол. журн. – 1998. – Т. 19. – № 1.